

Marek Fijałkowski

Wrzesień 1939 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Pile

Niepodległość i Pamięć 6/2 (15), 339-344

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Fijałkowski

Wrzesień 1939 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Pile

Muzeum Okręgowe w Pile powstało w 1975 r. na bazie muzeum biograficznego Stanisława Staszica. Wraz z utworzeniem działu historycznego zaczęto gromadzić eksponaty związane z militarnymi dziejami regionu. Dziś dział historyczny liczy około 10 tys. eksponatów. Księga inwentarzowa „Militaria” obejmuje ponad 530 obiektów od średniowiecza do XX wieku. W innych księgach inwentarzowych działu także znajdują się eksponaty militarne. Są to: odznaczenia, odznaki i oznaki Wojska Polskiego i krajów ościennych, grafiki, fotografie i dokumenty. Wśród nich znajduje się wiele ciekawych obiektów związanych z działaniami kampanii wrześniowej 1939 r.

Przedwojenna granica polsko-niemiecka na terenie byłego woj. pilskiego liczyła 120 km i obejmowała po polskiej stronie trzy powiaty: czarnkowski, chodzieski i wyrzyski. W okresie pokoju strzegła jej Straż Graniczna (dalej SG). Ta elitarna formacja, powstała w 1928 r. posiadała na interesującym nas terenie 7 komisariatów. Znajdowały się one w Piłce, Wieluniu, Czarnkowie, Ujściu, Kaczorach, Wysokiej i Luchowie koło Łobżenicy. Przez obszary nadnoteckie przechodziła granica okręgów SG dzieląc obszar na podległy Wielkopolskiemu i Pomorskiemu Okręgowi SG.

Cechą charakterystyczną tego terenu był znaczny odsetek ludności niemieckiej. Stanowiła ona ok. 30% ludności w pow. chodzieskim, ponad 20% w wyrzyskim i ponad 15% w pow. czarnkowskim. Z ludności tej Niemcy przed wybuchem wojny zorganizowali oddziały V kolumny, które wzięły aktywny udział w walkach wrześniowych 1939 r. i eksterminacji ludności polskiej w początkowym okresie okupacji.

Drugą charakterystyczną cechą był brak stałych garnizonów wojskowych. Pierwsze regularne oddziały Wojska Polskiego przybyły tu wiosną 1939 r. w ramach tzw. „cichej mobilizacji”. Tereny nadnoteckie znalazły się na obszarze operacyjnym 26, 24 i 15 dywizji piechoty. Oddziały 26 DP dowodzonej przez płk. Adama Brzechwę - Ajdukiewicza wybudowały w rejonie Wągrowiec - Gołańcz linię obronną złożoną z 15 betonowych schronów. Oddalona od granicy około 40 km miała stanowić pierwszą linię obrony. Schrony te zostały opuszczone bez walki przez oddziały 26 DP w dniach 3 i 4 września. Były to jedyne umocnienia polskie powstałe w tym rejonie. Obok SG i Wojska Polskiego na ziemi nadnoteck-

kiej we wrześniu 1939 r. brały udział w walce bataliony Obrony Narodowej. Jednostki te powstały w 1937 r. z nadwyżki rezerwistów. Na ziemi nadnoteckiej powstała kompania wyrzyska i chodzieska, zaś na Pałukach - Wągrowiecki Batalion Obrony Narodowej. Formacjom wojskowym pomocy udzielali członkowie Przynależności Obronnej, Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół", Związku Rezerwistów oraz weterani Powstania Wielkopolskiego. Postawę patriotyczną wykazała ludność powiatów nadnoteckich, przekazując wojsku ufundowane ze składek karabiny maszynowe oraz hełmy. Największa taka uroczystość z udziałem marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego miała miejsce w Wyrzysku w listopadzie 1936 r. Przekazano wtedy żołnierzom 15 DP - 12 sztuk ciężkich karabinów maszynowych. Podobna uroczystość odbyła się w Ujściu, przekazano wtedy karabiny maszynowe i hełmy wz. 1931. Sprzęt w imieniu WP odebrał gen. M. Karaszewicz-Tokarzewski.

W sierpniu 1939 r. komisariaty SG zostały wzmocnione przez plutony wsparcia. Właśnie SG pierwsza podjęła walkę z agresorem niemieckim 1 września 1939 r. Pierwszym poległym żołnierzem na terenie Wielkopolski był kapral plutonu wsparcia Piotr Konieczka, poległ on o godz. 1.40 broniąc samotnie urzędu celnego w Jeziorkach. W zbiorach naszego muzeum znajduje się owalna, drewniana tablica z grobu, ufundowana przez ludność Śmiłowa w 1945 r.

Walki przygraniczne na terenie byłego woj. pilskiego trwały do 7 września. Wycofujące się polskie oddziały niszczyły mosty na Noteci, wiadukty oraz przepusty wodne. Przeprowadzono kilka kontrataków, m.in. strzelcy 7 psk, dowodzeni przez płk. Stanisława Królickiego 2 września odbili Czarnków przeganiając Niemców za Notec. Pamiątki po tym dzielnym kawalerzyście przekazała nam rodzina pułkownika zamieszkała w Wieluniu nad Notecią. St. Królicki, kawaler krzyża Virtuti Militari za wojnę 1920 r. (legitymacja z podpisem gen. J. Hallera w zbiorach muzeum), dowódca 7 psk w Poznaniu, ranny w bitwie nad Bzurą, zmarł z ran w twierdzy Modlin. Z kilkudziesięciu zdjęć i dokumentów najciekawsze są legitymacje służbowe i korespondencja, m.in. z gen. B. Wieniawą-Długoszowskim.

Z pamiątek po 7 psk, którym dowodził płk. Królicki w zbiorach muzeum pilskiego znajdują się także fotografie z lat dwudziestych i trzydziestych oraz przestrzelony hełm francuski wz. 1915 tzw. „Adrian”, ze śladami zmiany wyposażenia wewnętrznego, po poległym strzelcu, który brał udział w walce o Czarnków.

Na stałej ekspozycji Muzeum Okręgowego działania kampanii wrześniowej 1939 r. obrazują obiekty związane ze Strażą Graniczną. Sylwetka mundurowa strażnika składa się z pamiątek po kilku strażnikach. Na piersi kurtki wz. 1936, znajduje się odznaka pamiątkowa SG po Czesławie Malińskim z placówki Zielgniewo, buty, wysokie oficerki wz. 36 należały do strażnika Wincentego Polittowskiego z placówki Byszki. Na pasie para trójkomorowych ładownic polskich i bagnet. Przy manekinie karabin „Mauser” wz. 1898.

Przy sylwetce leży szabla polska oficerska wz. 1921/22 oficera SG komisariatu Kaczory. Prawdopodobnie rankiem 1 września 1939 r. została złamana, włożona do pochwy i wrzucona do stawu przy komisariacie. Odnaleziono ją latem 1989 r. przy osuszaniu stawu. Obok niej znaczek tożsamości NN strażnika z Ujścia, na którym wytłoczono napis „Straż Graniczna”, „Ujście”, „Strażnik”, „nr

10". Ekspozycję dopełniają zdjęcia słupa granicznego z Piły-Kaliny, przy którym tak chętnie fotografowali się zarówno Niemcy i Polacy.

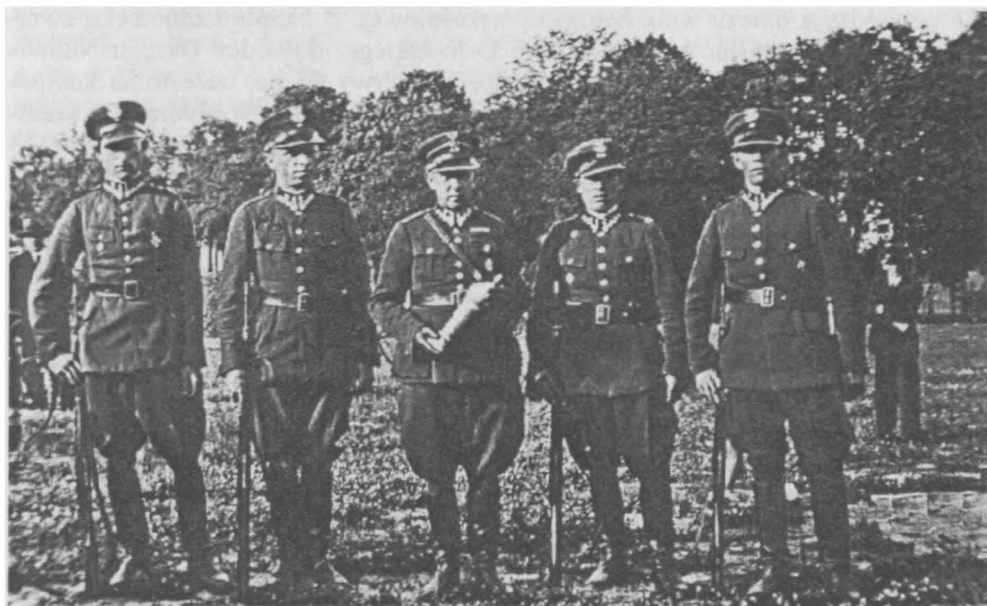
Oprócz eksponowanych na wystawie obiektów po SG w zbiorach muzeum znajduje się ponad 150 zdjęć obrazujących szkolenie, służbę i życie prywatne strażników z terenów nadnoteckich. Dużą grupę stanowią zdjęcia ze szkół SG w Górze Kalwarii i Rawie Ruskiej. Cennymi eksponatami są dwie odznaki pamiątkowe SG, z legitymacją po Janie Maćkowiaku z Ujścia oraz bez legitymacji po St. Klisie z Wysokiej. Rzadkością jest też medal z zawodów SG w strzelaniu z Kaczor oraz orzełek z patki (starego wzoru). Ze zbioru dokumentów najciekawsze to świadectwo ukończenia szkoły SG w Górze Kalwarii przez strażnika Szczepana Dolnego w 1931 r. i barwna tablica mundurowa SG autorstwa K. Sejdy i St. Haykowskiego wydana w Warszawie w 1938 r.

Dużą grupę „wrześniowych pamiątek” stanowią w zbiorach pilskich obiekty nie związane z regionem. Część tych eksponatów pozyskano od mieszkańców Piły i regionu, którzy napłynęli tu z różnych stron Polski po 1945 r. Do najciekawszych obiektów z tej grupy należą: kurtka mundurowa i płaszcz wz. 36 kapitana Stanisława Zalfresso-Jundziłło, lekarza wileńskiego KOP-u, poległego w kampanii wrześniowej. Także z Wilna pochodził doktor medycyny Donat Stankiewicz, oficer rezerwy 5 pp. Z licznych pamiątek przekazanych przez córkę z okresu walk 1939 prezentowana jest torba oficerska z 1939 r. opatrunek osobisty oraz odznaka Centrum Wyszkozenia Sanitarnego wraz z legitymacją. Doktor Stankiewicz od 1947 r. mieszkał w Pile, gdzie prowadził praktykę lekarską. Po 1945 r. zamieszkał także w naszym mieście płk Kazimierz Rybicki, dwukrotnie odznaczony krzyżem *Virtuti Militari* za 1920 i 1939 r. Z licznych pamiątek przekazanych przez rodzinę dwie odznaki pułkowe - 65 pp i 74 pp oraz pas oficerski wz. 1936 pochodzą z okresu walk kampanii wrześniowej. Z ziemią nadnotecką związana jest również postać płk. Zdzisława Orłowskiego, dowódcy Okręgu Nadnoteckiego w Powstaniu Wielkopolskim, oficera rezerwy 57 pp, uczestnika kampanii wrześniowej i walk I Korpusu PSZ/Z. Z okresu 1939 r. w zbiorach muzealnych posiadamy książeczkę stanu służby oficerskiej, legitymację specjalną z 23 sierpnia 1939 r. wystawioną przez gen. T. Knoll-Kownackiego oraz 3 odznaki pułkowe: 57 pp, 58 pp i 14 pal.

Ponadto w zbiorach Muzeum Okręgowego w Pile znajduje się wiele "anoniowych" elementów mundurowych i broni białej związanych z okresem 1939 r. Są to dwie kurtki mundurowe wz. 1936, czapki garnizonowe, buty, pasy. Z elementów wyposażenia należy wymienić: tornistry, maski przeciwgazowe, ładownice, saperki, hełmy wz. 1928 i 1931, szable polskie wz. 1921/22, bagnety produkcji polskiej, niemieckiej i francuskiej będące na uzbrojeniu WP w 1939 r. W zbiorze falerystyki znajduje się 28 odznak pułkowych, w tym wielu pułków wielkopolskich (15 p.uł., 56 pp, 57 pp). Obok ww. odznak licznie reprezentowane są odznaczenia i odznaki WP. Kolekcja orzełków z czapek wojskowych okresu międzywojennego liczy ponad 30 sztuk, w tym orzeł lotniczy wz. 1936, sygn. B. Grabski-Łódź.

Strażnik Czesław Maliński z placówki
Zelgniewo, 1936 r.

Zwycięska drużyna z placówki Bądacz na zawodach Strzeleckich SG w Łobożenicy, 1935 r.

Załoga placówki SG w Bądeczu, 1932 r.

Strażnik SG Wincenty Politowski z placówki Byszki wraz z rodziną przy słupie granicznym w Pile - Kalinie, 1932 r.

Pluton kompanii chodzieskiej Obrony Narodowej podczas ćwiczeń w okolicach Ujścia, 1938 r.

Ilustracje ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Pile

Przestrzelony hełm francuski wz. 1915 tzw. "Adrian" strzelca 7 PSK, biorącego udział w walkach pod Czarnikowem we wrześniu 1939 r.

